

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

127:3• 2007

Barn till salu

Fanns det en fosterbarnsmarknad i Sverige?

Johanna Sköld, *Fosterbarnsindustri eller människokärlek: barn, familjer och utackorderingsbyrån i Stockholm 1890–1925*, diss., Stockholm studies in economic history 49, Stockholm: Almqvist & Wiksell international, 2006. 449 s. (Summary in English: Foster child industry or humanistic compassion: children, families and the out-placement bureau in Stockholm 1890–1925.)

Johanna Skölds avhandling i ekonomisk historia analyserar fosterbarnsfrågan, fosterbarn och fosterhem i Sverige ur en barnhistorisk synvinkel. Avhandlingens övergripande syfte är att diskutera huruvida fosterbarnsverksamhet i Stockholm var att betrakta som en marknad samt att studera vilka omständigheter som i så fall lade grunden för denna marknad och vad som hände när verksamheten reglerades 1890–1925. Sköld fokuserar på fattigvårdens formella utackorderingar, som skedde via utackorderingsbyrån. Fattigvårdens utackorderingsbyrå, som grundades år 1891, tjänar enligt Sköld som strålkastare på fosterbarnsverksamheten: det är i ljuset av utackorderingsbyråns verksamhet som den stockholmska fosterbarnsmarknaden studeras. Med hjälp av byråns verksamhet kan Sköld även få kunskap om informella fosterhemsplaceringar som föregick barns remiss till utackorderingsbyrån.

Teoretiska verktyg hämtas från ekonomisk teori om familjen, institutionell ekonomi, feministisk ekonomi, ekonomisk sociologi och barndomssociologi. Fosterbarnsverksamhet betraktas ur ett barnperspektiv som i avhandlingen används som metod. Med barnperspektivet avser Sköld flera olika sätt att ställa frågor och tolka materialet. För det första uppmärksammar och studerar barnperspektivet barn. För det andra innebär barnperspektivet att man fokuserar på maktförhållandet mellan barn och vuxna. Den tredje dimensionen av barnperspektivet handlar om att kartlägga de vuxnas möjligheter att ta hand om barn. Därtill syftar barnperspektivet till att studera barns betydelse för ekonomin. Sköld analyserar både produktionen och reproduktionen ur en barnhistorisk synvinkel. Slutligen medför en barnhistorisk synvinkel att historien skildras ur barns perspektiv. Det handlar alltså om att söka barns röster i materialet.

Sköld synliggör faktorer som påverkade fosterbarnsverksamhetens villkor i Stockholm genom att studera den nationella lagstiftningen, den lokala utackorderingsinstitutionen, de biologiska föräldrarna, fosterföräldrarna och barnen. Den generella frågeställningen, som behandlar existensen av en fosterbarnsmarknad och dess reglerande kring sekelskiftet 1900, operationaliseras genom sex frågor som belyser olika dimensioner av den generella frågeställningen.

Den första frågan berör debatten om fosterbarnsindustri i Sverige. Sköld frågar hur fosterbarnsfrågan uppkom och vad den fick för effekter på nationell och lokal nivå. Här är det den samhälleliga eller sociala frågan kring fosterbarn som står i fokus. Utgående från den andra frågeställningen studerar Sköld varför man blev fosterbarn. Vilka omständigheter skapade utbud på fosterbarn? Frågeställningen handlar närmast om fattiga familjers och ensamstående mödrars ekonomiska och sociala villkor i Stockholm kring sekelskiftet 1900. För det tredje undersöker Sköld om det fanns en fosterbarnsverksamhet utanför de formella institutionerna, vad det berodde på i så fall och om denna kan betraktas som en marknad. Här är forskaren intresserad av sociala nätverk bland arbetarbefolkningen i Stockholm. Hon frågar vilken roll mödrarnas och familjernas sociala nätverk spelade i barntillsyn. Den fjärde frågeställningen handlar om den formella institutionens betydelse vid fosterbarnsmarknaden. Sköld frågar om utackorderingsbyrån skapade en fosterbarnsmarknad och vad som i så fall reglerade dess omfattning. Var det utackorderingsbyrån som genom utbud av fosterbarn formade en marknad där fosterbarn såldes och köptes? Den femte frågan beaktar efterfrågan på fosterbarn. Varför ville man bli fosterföräldrar? Vilka omständigheter skapade efterfrågan på fosterbarn? Sköld studerar vem som sökte fosterbarn och fosterföräldrarnas motiv. Lite tillspetsat kan man påstå att här försöker hon ta reda på om det var pengar eller känslor som var avgörande i den stockholmska fosterbarnsverksamheten. Skölds sjätte fråga vänder blicken mot själva barnen. Hon studerar hur det var att växa upp i fosterhem och intresserar sig för barns erfarenheter och barns agerande.

Avhandlingen består av fem delar och 13 kapitel. Del I handlar om fosterbarnsindustrin och fosterbarnsfrågan samt presenterar det material och de metoder som används i avhandlingen. Del II behandlar utbudet på fosterbarn. Del III studerar utackorderingsbyråns verksamhet. Del IV handlar om fosterföräldrarna och deras motiv. Del V innehåller en diskussion om fosterbarnens erfarenheter samt en sammanfattning av avhandlingen.

Centrala analytiska begrepp i Skölds avhandling är marknad och spelregler. Preciseringsen av en marknad baseras på den amerikanske ekonomhistorikern Douglas C. Norths sätt att definiera begreppet. Förutsättningar för en marknad är att det finns förmodade värden att tjäna på att göra utbyten och att dessa utbyten sker via ett prissystem. Prissystemet är alltså avgörande för en marknad men marknaden kännetecknas även av att utbytet skall vara opersonligt och åtminstone i någon form konkurrerande. Skölds avhandling baseras på premissen att såväl sociala som ekonomiska värden formar marknader. Därtill karakteriseras marknaden av en underliggande institutionell struktur som Sköld conceptualiserar som spelregler. Den institutionella ekonomins fruktbarhet för avhandlingen kan hittas i användandet av begreppet spelregler trots att Sköld samtidigt tar avstånd från den institutionella skolans sätt att ge spelregler beteckningen institu-

tion. Sköld anser att begreppet spelregel är tydligare i detta sammanhang när det är frågan om fosterbarnsverksamhet. En del av spelreglerna måste läsas eller tolkas utgående från praktiken. En marknad struktureras både av formella och av informella spelregler som är kontextuella, det vill säga beroende av det historiska och samhällseliga sammanhanget. De formella spelreglerna består av lagar, förordningar och övriga textuella, explicita instruktioner medan de informella spelreglerna formas av moral, normer och konventioner och så vidare.

Skölds teoretiska diskussion kombinerar både ekonomihistoriska och barnhistoriska traditioner och perspektiv. Utöver den institutionella ekonomin har Sköld hämtat teoretiska verktyg från en Chicagoskolans representant Gary Becker, som har skrivit om familjen som en vinstmaximerande enhet. Viktigt för Skölds diskussion är Beckers syn på familjens benägenhet att skaffa barn eller med andra ord familjens efterfrågan på barn, som enligt denne beror på kostnader för barn. Becker har ofta kritiserats och hans modeller är problematiska i flera avseenden, vilket också Sköld visar, men en del av hans resonemang är användbara i en undersökning om fosterbarnsverksamhet. Enligt Beckers modell kan barn själva bidra till produktion men barn har också bidragit till att sänka kostnaderna för reproduktion genom eget arbete. Enligt den neoklassiska ekonomiska teori som Beckers modell representerar är den omsorg som utförs i hemmen präglad av altruism medan den omsorg som utförs på marknaden är motiverad av egenintresse och vinstmaximering. Med hjälp av den feministiska kritiken av neoklassiska teorier kan Sköld problematisera förenklade tolkningar av den omsorg som utförs i hemmen.

Skölds diskussion om handelsvaran på en fosterbarnsmarknad är intressant. Hon frågar vad det är som säljs och köps. Är det barn, tjänster eller något annat? Med Anita Nybergs perspektiv kan fosterbarnsmarknaden sägas ha bestått av omsorgstjänster som såldes eller utfördes ideellt av kvinnor. Perspektivet lyfter fram kvinnoarbete men det osynliggör värdet av barnarbete. En amerikansk undersökning har däremot konkluderat att det var barn som köptes och såldes, eftersom man kan urskilja en förändring från ekonomiskt värdefulla fosterbarn till emotionellt värdefulla fosterbarn i USA under det tidiga 1900-talet. För Sköld, som söker efter teoretiska verktyg att undersöka varför barn blev fosterbarn och varför vuxna ville bli fosterföräldrar, förblir dessa svar otillräckliga eller för oproblematiserade. Enligt henne är det inte alls självklart vad som såldes och köptes på fosterbarnsmarknaden. Svaret beror på vems perspektiv man utgår från.

Övriga viktiga begrepp i analysen av fosterbarnsmarknad är utbud och efterfrågan på barn. Enligt Sköld syftar marknadsmetaforen till att visa att det var vuxna personers behov av barn och vuxensamhällets behov av lösningar för reproduktionen som styrde utbudet och efterfrågan på barn. Det var inte barn som valde att bli fosterbarn eller som valde sina fosterhem.

Johanna Skölds forskningsresultat är spännande och mångsidiga. En del öppnar helt nya perspektiv inom den internationella historiska forskningen om fosterbarn. I den svenska kontexten är det värdefullt att Sköld studerar hur fosterbarnsfrågan uppkom och hur fosterbarnverksamheten växte fram. Fosterbarnsfrågan avgränsades till utomäktenskapliga småbarn som placerades hos främlingar. Dessa barn utgjorde bara en del av fosterbarnen i Stockholm, men de representerade den mest utsatta gruppen. Skölds avhandling betonar de kommunala nämndernas roll i Stockholm där diskussionerna omsattes i kommunal praktik redan innan nationella frivilliga organisationer hade grundats. Därtill fanns det ännu inte någon lagstiftning på området när utackorderingsbyrån i Stockholm inrättades.

Vilka var fosterbarnen och deras familjer? Sköld gör fyra nedslag, åren 1892–93, 1903, 1913 och 1923. Avhandlingens avgränsning styr en del av forskningsresultat. Ursprungligen ansvarade utackorderingsbyrån endast för barn som var äldre än sex år. Senare fosterhemplacerades även yngre barn genom utackorderingsbyrån. Till en början var pojkarna i flertal men överrepresentationen blev mindre markant när allt fler yngre barn remitterades till utackorderingsbyrån. Tidigare forskning har betonat de utomäktenskapligt föddas stora andel bland fosterbarnen. Vid de två första nedslagen var de inomäktenskapliga barnen i majoritet. En del av dessa barn hade förlorat mamman eller pappan eller båda; de var alltså helt eller delvis föräldralösa. Under tiden ökade de utom äktenskapet födda barnen i materialet. Den förändrade bördssammansättningen speglade en nationell tendens mot allt fler yngre och utomäktenskapliga fosterbarn, påpekar Sköld.

Ett annat nytt forskningsresultat handlar om barns tidigare hem. Många barn bodde nämligen i fosterhem eller på anstalt när de remitterades till byrån. Deras biologiska familjer hade betalat för vården men kunde inte ansvara för kostnaderna. Kanske var modern död, så fattig att hon inte kunde betala fosterlegan eller så ville den biologiska familjen inte ansvara för barnet. Ibland var en formell utackordering nödvändig för att hålla samman det sociala nätverk som redan fanns; barn kunde med fattigvårdens stöd bo kvar i fosterhemmet. Många barn kom från familjer som hade haft en flerårig kontakt med fattigvården. Det visar enligt Sköld hur begränsade ekonomiska resurser fosterbarnens biologiska föräldrar hade. Samtidigt visar det att det inte var utackorderingsbyrån som skapade fosterbarnsmarknaden.

Att så många barn redan bodde i fosterhem analyseras vidare i avhandlingen. Johanna Sköld upptäcker viktiga genuskodade spelregler som styrde föräldrarnas skyldigheter och rättigheter. Det var moderns plikt att ta hand om barn. Om modern dog var det lättare för fattigvården att godkänna barnens rätt att bli fosterhemplacerade av kommunen. Fadern pålades skyldigheter som försörjare men inte som vårdare. För de ensamstående mödrarna berodde svårigheterna på en genusordning som försatte dem i en utsatt ekonomisk situation. Kvinnor ansågs vara fattiga, män bedömdes som försumliga försörjare. Sköld anmärker att

normen om en manlig familjeförsörjare ledde till att fattiga fäder dömdes hårdare än fattiga mödrar. Vidare påpekar hon att familjeförsörjarnormen tillskrev fäder och mödrar olika skyldigheter gentemot barnen.

Det som skiljer Skölds undersökning från iakttagelserna i andra fosterbarnsstudier är uppträdandet hos de myndigheter som låg bakom placeringarna. Forskare som studerat barnavårdsnämnder har sysslat med vanartiga barn eller barn som vanvårdats inom familjen. I Skölds material finns det inga barn som remitterades till utackorderingsbyrån och placerades i fosterhem därför att de var eller ansågs vara vanartade. Det var närmast när mödrarna alltför mycket avvek från normen av en god moder som barnen fosterhemsplacerades på fattigvårdens initiativ. Den sociala kontrollen som fattigvården utövade kunde även önskas av de svagaste familjemedlemmarna.

Med hjälp av begreppen utbud och efterfrågan visar Sköld att fosterbarnsmarknaden inte var i balans: efterfrågan översteg utbudet på fosterbarn. Det fanns många familjer som önskade flickor men byrån hade fler pojkar som behövde fosterhemsplacering. Sköld skriver om kvalitativt utbud och kvalitativ efterfrågan på barn. Kön var en faktor som försvårade jämvikten på fosterbarnsmarknaden. En annan faktor – och ett nytt forskningsresultat – är att det var många familjer som önskade barn som de kände. Dessa familjer fick ofta ett fosterbarn som de kunde nämna. Byrån placerade alltså barn inom deras existerande sociala nätverk. De familjer som oftast fick barn utan fosterbarn hade önskat främmande flickor.

Vidare påvisas att fosterbarnsmarknaden var reglerad. Byrån försökte utesluta familjer som misstänktes exploatera barn eller bedriva fosterbarnsindustri. Till exempel var det inte tillåtet att anhänga om för många fosterbarn. Därtill fick familjen inte vara för stor och fosterbarn fick inte användas som barnpigor. Till och med en släktfamilj kunde underkännas om det fanns för många brister i familjens förhållanden. Ändå kunde spelreglerna tolkas på ett flexibelt sätt om de som ansökte om barn hade en relation till barnet. Även ogifta kvinnor kunde godkännas om de i övrigt motsvarade de krav som ställdes på ett fosterhem.

Enligt Sköld var de fosterföräldrar som redan kände barnet oftast från Stockholm och hörde till arbetarbefolkningen. Från landsbygden ansöktes om främmande barn, men även där kunde somliga nämna det fosterbarn de ville ha. Kalmar län var bra representerat bland fosterföräldrarnas hemort. Kombinationen av relativt goda kommunikationer, engagerade lokalombud och en ekonomisk-demografisk struktur som skapade efterfrågan på fosterbarn var viktiga strukturella faktorer som kännetecknade utackorderingsområden.

Fosterbarns arbetskraft efterfrågades av alla sociala grupper som vände sig till byrån. Byrån ville inte förmedla barnpigor men annars uppfattades arbete som något viktigt som alla barn måste lära sig. Barn kunde bidra till fosterfamiljens ekonomi med sitt eget arbete. Ett annat ekonomiskt motiv kan man finna i fosterlegan. Fastän summan som byrån betalade åt fostermödrar var liten, kunde den

representera ett markant tillägg i de agrara hushållens ekonomi. Sköld har jämfört en pigas kontantlön med fosterlegan och märkt att summan vanligen motsvarade minst hälften av det som en piga fick betalt. Sköld problematiserar Anita Nybergs hypotes enligt vilken fostermödrandet utgjorde ett ideellt arbete under 1900-talets första hälft. Att vara fostermor var dåligt betalt men det gav kvinnor kon-
tanter för det reproduktiva arbete som de annars utförde oavlönat.

Sköld anser att pengar inte var allt på fosterbarnsmarknaden. Barn behövdes också som lekkamrater till biologiska barn eller som sällskap till äldre personer. Biologiska mödrars vänner eller släktingar ansökte också om fosterbarn. Det var i synnerhet mödrarnas släkt som tog hand om barn. Sköld skriver om en matrifokal familjeorganisation som hon har urskilt från materialet. Ändå utesluter känslomässiga motiv inte uppfattningen att fosterbarnen även borde bidra till familjeekonomin. Fattiga familjer ville kanske hjälpa varandra och ta hand om varandras barn fastän de inte hade råd att göra det utan samhällets ekonomiska stöd. Det visar att en marknad och ett reciprokt system med sociala nätverk opererade sida vid sida. Det sociala nätverket som byggde på plikt-känsla var möjligt att kombinera med en vinstmaximerande marknad. Sköld visar också att placeringar som började som marknadsutbyten kom att präglas av känslor som ledde till ett altruistiskt beteende gentemot barnen.

Därtill noterar Sköld att majoriteten av fosterbarnen bodde i ett och samma fosterhem under sin tid vid byrån. Trots allt kunde barnen inte vara säkra på att de fick stanna i fosterhemmet. Alla fosterbarn befann sig i en utsatt situation. Sambandet mellan fosterbarn och deras biologiska familjer kunde också överleva tiden i fosterhemmet. Sköld har hittat ett fenomen som hon kallar för distansfamilj. I synnerhet ville mödrarna hålla kontakter och även ha en viss rätt att bestämma om barnens villkor. Utackorderade barn kunde ha tillhörighet till flera familjer samtidigt.

Sammanfattningsvis kan konstateras att avhandlingens styrka är dess väl argumenterade forskningsresultat. Avhandlingen belyser flera sidor av fosterbarnsfrågan: barn, familjer och myndigheter studeras i en och samma bok. Den öppnar nya infallsvinklar på fosterbarnsverksamheten vid sekelskiftet 1900 och således på samhälleliga förändringar i svensk social- och ekonomisk historia. Tidigare forskning om barndomshistoria har betonat frivilliga organisationers betydelse, men enligt Sköld var det på en lokal och kommunal nivå som problemet med fosterbarnsindustrin uppmärksammades och det var där visioner om dess lösningar skapades och sattes igång. Därtill är avhandlingen strukturerad på ett logiskt sätt – dess narration löper fint och kapitlen följer varandra i en logisk ordning. Nya frågor som utvecklas i ett kapitel besvaras i det följande, vilket leder till en väl balanserad disposition.

Avhandlingens svaga sidor är obetydliga i jämförelse med dess starka sidor. Ibland lyfter Sköld fram flera frågor än hon kan svara på i en avhandling. Några

spörsmål förblir obesvarade, men samtidigt kan man konstatera att avhandlingen fungerar som en bra inspirationskälla för vidare forskning. Mängden av frågeställningar har således både sina för- och nackdelar. Genom sina metodiska val har Johanna Sköld nått spännande forskningsresultat som öppnar nya perspektiv på den internationella historiska forskningen om fosterbarn.

*Pirjo Markkola**

* Fakultetsopponent